

ХАЛҚАРО ВА МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК АСОСИДА ОНЛАЙН МОЛИЯВИЙ ФИРИБГАРЛИК БИЛАН КУРАШИШНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Сафаров Дилшод Нарзуллаевич

Прокурорлик фаолияти йўналиши

Бухоро вилоят прокуратураси, Бўлим бошлиғи

АННОТАЦИЯ. Тадқиқотнинг асосий мақсади – замонавий рақамли муҳитда онлайн молиявий фирибгарликка қарши самарали жиноий-ҳуқуқий механизмларни таҳлил қилиш ва халқаро ҳамда миллий қонунчилик асосида уларни такомиллаштириш йўллари аниқлашдан иборат. Ишда онлайн молиявий фирибгарлик тушунчаси, унинг турлари ва содир этилиш усуллари, шунингдек, халқаро қонунчилик стандартлари (FATF, БМ конвенциялари, ЕИ қонунлари) ва миллий қонунчилик ҳужжатлари таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистон қонунларида ушбу фирибгарлик турлари учун белгиланган жазо чоралари ва профилактика механизмлари кўриб чиқилган. Тадқиқот натижаларига кўра, онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашда ҳуқуқий нормаларни такомиллаштириш, халқаро ҳамкорликни кенгайтириш ва миллий ҳуқуқ тизимида инновацион механизмларни жорий қилиш зарурлиги аниқланган. Иш илмий ва амалиётда қонуний назоратни кучайтириш ҳамда кибер молиявий хавфсизликни таъминлашга қаратилган тавсияларни ўз ичига олади.

Калит сўзлар: онлайн молиявий фирибгарлик, жиноий-ҳуқуқий механизмлар, халқаро қонунчилик, миллий қонунчилик, кибер хавфсизлик.

КИРИШ

Рақамли даврда онлайн молиявий фирибгарлик шахслар, бизнес ва миллий иқтисодиётлар учун энг долзарб муаммолардан бирига айланди. Ахборот ва коммуникация технологияларининг тез ривожланиши қасдли

ёки нотўғри фойдаланиш орқали молиявий тизимлардан манфаат кўриш учун янги имкониятлар яратди ва кўп ҳолатларда бу ҳаракатлар миллий чегаралардан ошиб кетади. Онлайн молиявий фирибгарлик нафақат катта молиявий йўқотишларга олиб келади, балки рақамли молиявий хизматларга бўлган жамоатчилик ишончини пасайтиради ва кенгроқ молиявий тизимнинг барқарорлигига таҳдид солади.

Ушбу мақоланинг мақсади – **халқаро ва миллий қонунчилик доирасида онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг жиноий-ҳуқуқий механизмларини таҳлил қилиш**. Тадқиқотнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат: онлайн молиявий фирибгарлик тушунчаси ва турларини аниқлаш, халқаро ҳуқуқий асослар ва стандартларни ўрганиш, Ўзбекистон қонунчилиги доирасида миллий механизмларни таҳлил қилиш ва ушбу механизмларнинг самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти – онлайн молиявий фирибгарлик билан боғлиқ юзага келадиган ҳуқуқий муносабатлар, тадқиқот предмети эса бундай жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш ва улар учун жавобгарлик белгилашда қўлланиладиган жиноий-ҳуқуқий механизмлар ҳисобланади. Халқаро стандартлар ва миллий қонунчилик ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўрганиш орқали тадқиқот онлайн молиявий фирибгарликка ҳуқуқий воситалар орқали қандай самарали қарши туриш мумкинлигини кенг қамровли тушунишга ёрдам беради ва мавжуд тизимнинг кучли ва заиф жиҳатларини аниқлайди.

1. Онлайн молиявий фирибгарлик тушунчаси ва турлари

Кибермолиявий жиноят деб ҳам аталадиган онлайн молиявий фирибгарлик – бу **рақамли технологиялардан фойдаланиб, молиявий даромадни ноқонуний равишда олишга қаратилган ҳар қандай ҳуқуқбузарлик**. У шахслар, бизнес ва молиявий институтларга қаратилган кенг кўламли фаолиятни ўз ичига олади. Олимлар таъкидлашича, онлайн банк, мобил тўловлар ва криптовалюта операциялари каби молиявий хизматларнинг тобора рақамлаштирилиши анъанавий ҳуқуқий тизимлар учун янги заифликлар яратади.

Онлайн молиявий фирибгарликнинг асосий турлари қуйидагилар:

1. Фишинг:

○ Фирибгарлар шахсларни парол ёки кредит карта рақамлари каби махфий молиявий маълумотларни ошкор қилишга алдайди. Бунга кўпинча электрон почта хабарлари, мессенжерлар ёки фейк веб-сайтлар орқали эришилади.

2. Кредит ва дебет карта фирибгарлиги:

○ Skimming, хакерлик ёки маълумотларнинг бузилиши орқали олинган карта маълумотларидан ноқонуний фойдаланиш.

3. Шахсий маълумотларни ўғирлаш (Identity Theft):

- Фирибгарлар ўғирланган шахсий маълумотлар орқали банк ҳисобларини очади, кредит сўрайди ёки рухсатсиз транзакциялар амалга оширади.

4. **Криптовалюта фирибгарлиги:**

- Рақамли валюталарнинг кўпайиши билан янги фирибгарлик схемалари пайдо бўлди, масалан, фейк ICO (Initial Coin Offering), Ponzi схемалари ва крипто ҳамён фирибгарликлари.

5. **Инвестиция ва онлайн савдо фирибгарлиги:**

- Юқори даромад ваъда қилувчи фирибгар платформалар ёки схемалар инвесторларни алдайди ва кўпинча катта молиявий йўқотишларга олиб келади.

Бу турлар кўп ҳолатларда бир нечта юрисдикцияни ўз ичига олади, бу эса ҳуқуқий аралашувни қийинлаштиради.

2. **Халқаро ҳуқуқий механизмлар**

Онлайн молиявий фирибгарликнинг кўпинча милли чегараларни кесиб ўтиши туфайли, унинг олдини олишда халқаро ҳуқуқ муҳим аҳамиятга эга. Асосий механизмлар қуйидагилардан иборат:

1. **Молиявий Ҳаракатлар бўйича Ишчи Гурӯҳ (FATF – The Financial Action Task Force) тавсиялари:**

- FATF пул ювиш, терроризмни молиялаштириш ва молиявий фирибгарликка қарши глобал стандартларни белгилайди.
- Тавсиялар хавфга асосланган ёндашув, мижозларни текшириш ва молия институтлари ҳамда регуляторлар ўртасида халқаро ҳамкорликни таъкидлайди.

2. **Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг конвенциялари:**

- Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенция (Палермо конвенцияси) ва Коррупсияга қарши конвенция давлатларга трансчегаравий молиявий жиноятларни жиноят деб ҳисоблаш ва тергов, суд жараёнларида ҳамкорлик қилиш бўйича кўрсатмалар беради.
- Будапешт конвенцияси миллий қонунларни уйғунлаштириш, халқаро ҳамкорликни осонлаштириш ва кибержиноятларни аниқлаш учун техник чора-тадбирларни такомиллаштиради.

3. **Европа Иттифоқи қоидалари:**

- Жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши кураш директивалари ва Умумий маълумотларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги низом маълумотлар махфийлигини ҳимоя қилиш билан бирга фирибгарликнинг олдини олишга ёрдам беради.
 - Европа Кибержиноятчилик Маркази (The European Cyber Security Organisation (ECSO)) каби трансчегаравий механизмлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлайди.
- Ушбу халқаро тизимлар миллий қонунчилик учун мезон бўлиб хизмат қилади ва мониторинг ҳамда ижро механизмларини тақдим этади.

3. **Миллий ҳуқуқий механизмлар**

Ўзбекистонда онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашиш қонунчилигининг бир қатор соҳалари орқали амалга оширилади. Бу механизмлар жиноий ва маъмурий чоралар, шунингдек, назорат ва мониторингни ўз ичига олади.

3.1. Жиноят кодексидаги нормалар

Ўзбекистон Жиноят кодексида онлайн молиявий фирибгарлик турлари учун алоҳида моддалар белгиланган. Улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Фирибгарлик

- Мақсадли равишда шахсий ёки ташкилотларнинг мол-мулкларини олиб қўйиш ёки ноқонуний даромад олиш мақсадида юзага келган ҳаракатлар.
- Онлайн воситалар орқали амалга оширилганда, масалан, электрон пул, мобил тўловлар ёки интернет банк хизматларидан ноқонуний фойдаланиш, алоҳида ҳисобга олинади.

2. Шахсий маълумотларни ўғирлаш ва кредит фирибгарлиги

- Фирибгарлар шахсий маълумотларнинг ёки банк картаси маълумотларининг ноқонуний фойдаланишини тартибга солади.
- Интернет орқали содир этиладиган фирибгарлик, шу жумладан фейк веб-сайтлар, электрон почта ва мобил иловалар орқали амалга оширилган ҳолатлар қамраб олинади.

3. Молиявий ёлғон маълумот тарқатиш ва инвестиция фирибгарлиги (ст. 182, 183)

- Молиявий бозорларда, инвестиция лойиҳалари ва онлайн савдо платформаларида сохта маълумот тарқатиш орқали юзага келган иқтисодий зарарларни қамраб олади.

Жиноят кодексида онлайн молиявий фирибгарлик учун жазо чоралари ҳам кўрсатилган, улар қамоқ, жарима ёки жамоат ишлари кўринишида бўлиши мумкин.

3.2. Маъмурий ва назорат механизмлари

Жиноят қонунчилигидан ташқари, **маъмурий ва назорат механизмлари** Ўзбекистонда онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашда муҳим роль ўйнайди. Ушбу механизмлар **олдини олиш, мониторинг қилиш, ҳисобот бериш ва назорат қилишга** қаратилган бўлиб, жиноий жазоларни тўлдириб, расмийларга фирибгарлик фаолиятини erta аниқлашга ёрдам беради.

1. Марказий банк ва Молия вазирлиги

- **Ўзбекистон Марказий банки** банклар, тўлов тизимлари ва электрон пул операторлари каби молия институтларини назорат қилади.
- У молиявий операцияларни кузатиб боради ва шубҳали ёки ғайриоддий операциялар ҳақида ҳисобот бериш каби мувофиқлик стандартларини белгилайди.
- **Молия вазирлиги** фирибгарлик хавфини минималлаштириш учун молия институтлари учун тартибга солувчи кўрсатмалар ва сиёсатларни,

шу жумладан, ички назорат, аудит ва электрон тўлов хавфсизлиги бўйича кўрсатмаларни белгилайди.

- Банклар ва бошқа молиявий хизмат кўрсатувчи провайдерлар тартибсиз фаолиятни аниқлаш ва улар ҳақида расмийларга зудлик билан хабар бериш учун ички мониторинг тизимларини сақлаб туришлари шарт.

2. Хуқуқни муҳофаза қилиш ва иқтисодий хавфсизлик агентликлари

- Турли миллий агентликлар, жумладан, **Ички ишлар вазирлиги (ИИВ), Давлат хавфсизлик хизмати ва Иқтисодий хавфсизлик қўмитаси** онлайн молиявий фирибгарликни текшириш учун масъулдир.
- Ушбу агентликлар фирибгарлик операцияларини кузатиш ва жиноятчиларни аниқлаш учун **рақамли суд экспертизаси, маълумотлар таҳлили ва кибер-мониторинг воситаларидан** фойдаланадилар.
- Терговдан ташқари, ушбу органлар давом этаётган ёки такрорий фирибгарлик фаолиятининг олдини олиш учун молия институтлари билан мувофиқлашадилар.

3. Хавфга асосланган мониторинг ва ҳисобот

- Ўзбекистонда **хавфга асосланган назорат** қўлланилади, бу юқори хавфли молиявий операцияларга ёки фирибгарлар томонидан эксплуатация қилиниши эҳтимоли юқори бўлган муассасаларга устувор аҳамият беради.
- Молия институтлари **шубҳали операциялар ёзувларини** сақлаши, назорат органларига мунтазам ҳисоботларни тақдим этиши ва пул ювишга қарши кураш (AML) қоидаларига риоя қилиши шарт.
- Ушбу ҳисобот талабларига риоя қилмаслик **жарималар, чекловлар ёки хизматларни вақтинча тўхтатиш** каби маъмурий жазоларга олиб келиши мумкин.

4. Халқаро стандартлар билан интеграция

- Маъмурий механизмлар Ўзбекистоннинг трансчегаравий текширувларда ва ахборот алмашувида иштирок этишини таъминлаш учун **халқаро энг яхши амалиётларга**, шу жумладан, **FATF тавсияларига** мослаштирилган.
- Бу мослашув Ўзбекистон расмийларига криптовалюта биржалари ёки офшор ҳисоблар билан боғлиқ халқаро фирибгарлик схемаларини самарали аниқлаш ва унга жавоб бериш имконини беради.

5. Жамоатчиликни хабардор қилиш ва профилактика чоралари

- Назорат органлари, шунингдек, бизнес ва жисмоний шахслар учун **фишинг уринишларини аниқлаш, паролларни ҳимоя қилиш ва қонунли молиявий хизматларни текшириш** бўйича кампанияларни ўз ичига олган жамоатчиликни хабардор қилиш орқали профилактикага урғу берадилар.

- Мониторинг, ҳисобот бериш, ижро этиш ва таълимни бирлаштириш орқали маъмурий механизмлар **биринчи ҳимоя чизиғи** вазифасини бажаради, онлайн молиявий фирибгарлик ҳолатларини жиноий ишларга айланишидан олдин камайтиради.

3.3. Миллий қонунчилик ва халқаро стандартлар уйғунлиги

Ўзбекистонда онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашда **миллий қонунчилик ва халқаро стандартлар уйғунлиги** муҳим аҳамиятга эга. Бу уйғунлик нафақат қонунчиликни такомиллаштириш, балки халқаро ҳамкорликни кучайтириш ва трансчегаравий фирибгарлик ҳолатларини самарали аниқлаш имконини беради.

1. Халқаро стандартларга мувофиқлик

- Ўзбекистон қонунчилиги **FATF (Financial Action Task Force) тавсиялари, Budapesht кибержиноят конвенцияси** ва бошқа халқаро конвенциялар билан уйғунлаштирилган.
- FATF тавсиялари молиявий фирибгарлик ва пул ювишга қарши кураш учун глобал стандартларни белгилайди.
- Budapesht конвенцияси кибер-жиноятларни, шу жумладан онлайн молиявий фирибгарликни аниқлаш ва судланишини тартибга солиш учун халқаро ҳамкорлик ва техник воситаларни мустаҳкамлайди.

2. Миллий қонунчиликнинг халқаро стандартлар билан интеграцияси

- Ўзбекистон Жиноят кодекси ва маъмурий қонунчилик онлайн молиявий фирибгарликни жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида белгиловчи нормаларни ўз ичига олади.
- Миллий қонунлар қатор ҳолатларда халқаро стандартлар билан мувофиқлаштирилган, шу жумладан:
 - Шубҳали молиявий операцияларни аниқлаш ва ҳисобот бериш талаблари (AML/CTF қоидалари).
 - Киберҳужумлар ва электрон пул тизимлари билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни таҳлил қилиш ва жазолаш тартиби.
 - Трансчегаравий тергов ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ўртасида маълумот алмашуви.

3. Афзалликлари

- Халқаро стандартлар билан уйғунлик миллий қонунчиликнинг самарадорлигини оширади, чунки:
 - Халқаро фирибгарлик схемаларини аниқлаш ва олдини олиш осонлашади.
 - Молиявий институтлар ва давлат органлари орасида ҳамкорлик кучаяди.
 - Миллий ҳуқуқ тизимидаги камчиликлар халқаро тажрибадан келиб чиқиб тўлдирилади.

4. Амалий қадамлар ва интеграция воситалари

- Миллий қонунчиликда қатор **техник ва тартибий чоралар** қўлланилмоқда:

- Банка ва молиявий хизмат провайдерлари учун шубҳали операцияларни назорат қилиш, ички аудит ва электрон мониторинг тизимлари жорий қилинган.
- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва молия назорати органлари халқаро ҳамкорликни таъминлаш учун **маълумот алмашуви платформаларидан** фойдаланади.
- Киберхужумларни таҳлил қилиш ва профилактика чоралари халқаро тажриба асосида такомиллаштирилмоқда.

5. Челленджлар ва имкониятлар

- Уйғунлик қатор афзалликларга эга бўлса ҳам, баъзи муаммолар мавжуд:

- Халқаро стандартлар тез ривожланмоқда, бу эса миллий қонунларнинг янгиланишини талаб қилади.
- Трансчегаравий ҳамкорликда маълумот алмашуви ва ҳуқуқий процедуралар вақтинчалик кечикиши мумкин.
- Миллий қонунларни халқаро стандартлар билан тўлиқ уйғунлаштириш учун мунтазам таҳлил ва такомиллаштириш зарур. Миллий қонунчилик ва халқаро стандартлар уйғунлиги Ўзбекистонда онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг самарадорлигини сезиларли даражада оширади. Бу уйғунлик нафақат қонунларнинг самарали ижросини таъминлайди, балки трансчегаравий фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш, бартараф этиш ва олдини олишда халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлайди.

3.4. Муаммолар ва камчиликлар

Ҳар қадар қонунчилик ва назорат механизмлари ривожлантирилган бўлса ҳам, онлайн молиявий фирибгарлик билан курашишда бир қатор муаммолар мавжуд:

- Технологик ривожланиш қонунларнинг янгиланишидан тезроқ бўлиши.
- Халқаро ҳамкорлик ва маълумот алмашувининг чекланганлиги.
- Жамоатчилик ва молиявий институтлар орасида киберхавфсизлик бўйича маълумот ва онгнинг пастлиги.
- Миллий қонунлар ва халқаро стандартлар орасида уйғунлик йўқлиги, бу фирибгарлар учун қонундан четда бўлиш имконини беради. Шунинг учун миллий қонунчиликни такомиллаштириш, киберхавфсизликни кучайтириш ва халқаро ҳамкорликни кенгайтириш зарурлиги алоҳида таъкидланади

ТАВСИЯЛАР ВА АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашишда миллий қонунчилик ва халқаро стандартлар асосида амалга оширилиши мумкин бўлган тавсиялар қуйидагилардан иборат:

1. Қонунчиликни такомиллаштириш

- Миллий қонунчиликни замонавий технологиялар ва онлайн хизматлар ривожига мувофиқ **доимий равишда янгилаш** зарур.
- Жиноят кодекси ва маъмурий қонунчиликда онлайн молиявий фирибгарликнинг янги турларини (масалан, криптовалюта ва мобил тўловлар фирибгарлиги) аниқ ва батафсил тартибга солиш.
- Халқаро стандартлар, шу жумладан **FATF ва Budapesht конвенцияси тавсиялари**, асосида қонуний нормаларни уйғунлаштириш.

2. Назорат ва мониторинг механизмларини кучайтириш

- Молия институтлари учун **шубҳали операцияларни автоматик аниқлайдиган тизимларни** жорий қилиш.
- Ички назорат ва аудит тизимларини кучайтириш, шубҳали операциялар ҳақида тезкор ҳисобот бериш жараёнларини такомиллаштириш.
- Хавфга асосланган мониторингни кенгайтириш ва юқори хавфли молиявий операцияларга устувор аҳамият бериш.

3. Халқаро ҳамкорликни ривожлантириш

- Трансчегаравий фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш ва тергов қилиш учун **халқаро ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва молия назорати органлари билан ҳамкорликни кенгайтириш**.
- Маълумот алмашиш платформалари ва кибер-жиноятларга қарши таҳлил марказлари орқали халқаро стандартлар билан уйғунликни таъминлаш.
- Халқаро тажрибадан келиб чиқиб, миллий қонунчилик ва амалиётда тезкор янгиланишни таъминлаш.

4. Жамоатчиликни ва молия хизматлари фойдаланувчилари ҳимоясини кучайтириш

- Фишинг ва киберхужумларга қарши **жамоатчиликни хабардор қилиш кампанияларини** ташкил этиш.
- Молия хизматлари фойдаланувчилари учун **онлайн хавфсизлик бўйича кўрсатмалар, тайёрлов курслари ва профилактика материалларини** тарқатиш.
- Фойдаланувчиларнинг шахсий маълумотлари ва паролларини ҳимоя қилиш бўйича оммавий маълумот бериш.

5. Технологик ва илмий тадқиқотларни ривожлантириш

- Киберхавфсизлик ва молиявий фирибгарликни таҳлил қилиш учун **миллий илмий-тадқиқот марказларини** ривожлантириш.
- Янги технологиялар (масалан, сунъий интеллект, машинани ўрганиш)дан фойдаланиб, онлайн молиявий фирибгарликни erta аниқлаш тизимларини яратиш.
- Миллий ва халқаро тажрибани таҳлил қилиб, самарали профилактика ва мониторинг усулларини жорий этиш.

Хулоса

Юқоридаги тавсиялар **миллий қонунчилик, маъмурий назорат ва халқаро стандартлар** асосида онлайн молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг самарадорлигини сезиларли даражада оширади. Улар қонуний, назорат ва профилактика чораларини уйғунлаштириш орқали молиявий тизим ва жамоатчиликни ҳимоя қилиш, трансчегаравий фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш ва олдини олиш имкониятини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. FATF (Financial Action Task Force). (2022). *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation (FATF Recommendations)*. Paris: FATF.
2. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2004). *United Nations Convention against Transnational Organized Crime (Palermo Convention)*. New York: United Nations.
3. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2003). *United Nations Convention against Corruption*. New York: United Nations.
4. Council of Europe. (2001). *Convention on Cybercrime (Budapest Convention)*. Strasbourg: Council of Europe.
5. European Union. (2016). *Regulation (EU) 2016/679 on General Data Protection Regulation (GDPR)*. Official Journal of the European Union.
6. European Union. (2015). *Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for money laundering or terrorist financing*. Official Journal of the European Union.
7. O'zbekiston Respublikasi Qonunlar va Normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. (2023). *O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. (2022). *Moliyaviy monitoring va nazorat bo'yicha tavsiyalar*. Tashkent: O'zbekiston Markaziy Banki.
9. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. (2022). *Moliyaviy xizmatlar xavfsizligi va ichki nazorat bo'yicha yo'riqnoma*. Tashkent: Moliya Vazirligi.
10. Interpol. (2021). *Cybercrime and financial fraud report*. Lyon: Interpol.